політичні інститути і процеси

Політичне лідерство в контексті демократичного транзиту: соціокультурні підстави

Анатолій Лисюк,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології і соціології
Брестського державного університету
ім. О. Пушкіна
(Білорусь)

У статті досліджується вплив соціокультурних обставин на політичне лідерство епохи демократичного транзиту. Особлива увага надається вивченню способів впливу на політичне лідерство „культурної травми", завданої громадянам посткомуністичних держав, яка, зокрема, обумовлює: а) кризу ідентичності, б) цинічну політичну культуру, в) культурні розколи, г) патологію ціннісних систем, д) низький рівень довіри до політичної еліти, е) політичну пасивність населення. Автор доходить висновку, що утвердження демократичної чи авторитарної форми лідерства у тій чи іншій країні, так само, як і форма транзиту, залежать головним чином від національної політичної культури, цінностей політичного класу, глибини культурної травми і належності до тієї чи іншої цивілізації.

Проблематика демократичного транзиту активно вивчається сучасною політичною наукою. При цьому жоден з дослідників практично не заперечує того, що процеси демократичної трансформації пострадянських суспільств на всіх її стадіях (а особливо на початкових) суттєво визначалися політичними лідерами, які виконували системоутворюючі функції.

Цю ситуацію можна пояснити кількома факторами. Передусім тим, що у нестабільних суспільствах, які переживають стадію радикальних суспільних перетворень, креативна й консолідуюча роль владної еліти, політичних лідерів традиційно велика. Окрім цього, істотний вплив на політичний процес у державах посткомуністичного транзиту чинить вкорінена в радянське минуле традиція персоніфікованої автократії. Слід мати на увазі й те, що ці держави належать до лідерського типу

суспільств, де „не розвинений соціальний лад, тобто договірні норми, цілі і зв'язки, свідомо випрацювані і всіма визнані... Брак соціального порядку компенсуються лідерством (монарха, диктатора, харизматика)" [1, с. 23]. До того ж недостатня інституціалізація політичних процедур і стійкість політичної системи перетворювали лідера держави на визначальну постать у процесах реформування суспільства. Внаслідок цього практично у всіх державах СНД і ЦСЄ соціально-економічні зміни цілком логічо пов'язуються з діяльністю та іменами конкретних політичних лідерів.

Політичне лідерство, його зміст і стилістика зазнають потужного впливу економічних, правових та інституціональних факторів. Дослідники проблем політичного лідерства в контексті демократичного транзиту фокусують свою увагу саме на цьому. Значно менше уваги приділяється аналізу соціокультурних обставин, хоча саме історико-культурні системи чинять на політичне лідерство визначальний детермінуючий вплив. Цей вплив обумовлюється, у першу чергу, культурологічною природою самої людини, політичного процесу і соціальних акторів. Як цілком справедиво зауважує А.Соловйов, „набутий людством досвід переконливо засвідчує неухильне підвищення ролі соціокультурної детермінації політичних процесів... Роль цього типу каузальності найчастіше виявляється значно вищим, ніж вплив на політичний процес інституціональних структур чи законодавчо-правових норм... Вимальовується тенденція посилення темпу й характеру політичних змін від динаміки культурних процесів людини й суспільства... Є всі підстави вважати, що політична сфера життя становить ту сферу соціальності, яка найбільше залежить від впливу культурних факторів, що лежать в основі характерної для концептуалізації цієї сфери символічної ідентифікації й мотивації акторів" [2, с. 126 - 127]. У цій ситуації ключовим завданням лідера є адекватне відображення в політичній діяльності ціннісних орієнтацй виборців.

Яким же чином і які культурні феномени детермінують зміст і стилістику політичного лідерства в європейських державах колишнього Радянського Союзу в межах посткомуністичного транзиту?

Спочатку відзначимо значимість національної культурної традиції, яка має величезну історичну інерцію. На думку російського політичного філософа Б. Капустіна, який солідаризується з багатьма іншими дослідниками, „з приходом сучасності традиції не тільки покірно не поступаються їй місцем, але й вступають з нею в складну взаємодію, більше того, саме вони (а не іманентні закони модернізації) визначають ходу еволюційних процесів" [3, с. 10]. Історична політико-культурна традиція постійно відтворює ідеальний і найбільш прийнятний для даного політичного простору образ влади і правителя, незважаючи на зовнішні політико-інституціональні зміни. Ці „образи влади" за своєю природою синкретичні й синтезовані з певних ідеологій та ідеологем, укорінених у домінуючі „культурні зразки" — міфологічні, релігійні, національно-етнічні, політико-ідеологічні, моральні, іміджеві тощо. Крім того, вони

політичні інститути і процеси

культурологічно стилізовані й „оформлені" у межах конкретно-історичних епох.

Отже, незважаючи на динамізм суспільних перетворень, швидке й інтенсивне становлення нових соціальних інститутів, попередня культура, залишаючись найбільш ригідним та інерційним соціальним елементом, продовжує впливати на суспільство. В контексті демократичного транзиту пострадянських держав на першій його фазі така інерційність не може не приводити до влади вихідців з партноменклатури з властивими їм компонентами радянської моделі політичного лідерства. З цієї ж причини „нові політичні лідери", усвідомлено чи ні, але у тій чи іншій мірі неодмінно лишатимуться носіями „родимок" колишньої (радянської) культурної системи. Звідси й еклектичність політичної практики та ідеології державних лідерів епохи транзиту, у якій химерно поєднуються „старе" і „нове" (прикладами таких владних персон можуть бути Б. Єльцин, Л. Кучма, М. Снєгур та інші). Така еклектика була викликана не лише впливом на політичний процес культурної традиції, але й істотним впливом „культурної травми" (П. Штомпка), пов'язаної з раптовою руйнацією ціннісних систем, які ще „вчора" домінували, втратою ціннісних орієнтацій, викликаною дезорганізацією, роздвоєнням, розколом, суперечливістю, конфліктом усередині панівної культури. Внаслідок цього „відбувається порушення порядку, символи одержують інше значення. Цінності втрачають цінність... Вірування заперечуються, віра підривається, довіра зникає..." [4, с. 8, 10]. Все це призводить до ситуації, яка склалася, наприклад, в сучасній Україні, де, як констатує Н. Паніна, „з часу проголошення незалежності населення України вимушено проживає в умовах соціальної аномії, що характеризується браком у суспільстві ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації. Стара ціннісно-нормативна база, що консолідувала тоталітарне суспільство, зруйнована, а нової, сформованої на демократичних цінностях, так і не було створено" [цит. за: 5, с. 11]. Ця теза справедлива також і щодо Білорусі, Росії, Молдови, особливо щодо початкової фази транзиту.

Аномія ціннісних систем, своєрідний „культурний шок", не могли не позначитися в пострадянських державах на панівних моделях політичного лідерства, викликаючи в них дисфункції та деструкції. Російський дослідник О. Пригожин детально описав зміст і типи таких патологій: ідеалістичні патології політичного лідерства, „які проявляються у вигляді ілюзорних ідеалів, у спотворених цінностях, у надмірних перебільшеннях, привабливих, але недосяжних цілях" і прагматичні типи патології лідерства, які „виростають з повсякдення і, скоріш, „підбирають" зразки рішень, що там утворюються, ніж вносять їх туди" [1, с. 27]. Ці патології, іманентно властиві лідерам пострадянських держав, зберігаються до моменту подолання культурної травми.

Культурні травми створюють культурні розколи як між різними соціальними спільнотами, так і на рівні субкультур політичних еліт і

соціальних мас. Зародження політичного та ідеологічного плюралізму актуалізувало й активізувало „культурні світи" різних соціальних суб'єктів, кожному з яких властива орієнтація на конкретну модель політичного лідерства. Така ситуація, з одного боку, породжує велику кількість лідерів, що репрезентують певну культурну, політико-ідеологічну традицію і спосіб поведінки. У своїй більшості вони є керівниками нечисленних, маловпливових політичних партій і рухів, діям яких властиві руйнівність, хвороблива амбіційність, демагогія й популізм. Внаслідок інтелектуальної і культурної неповноцінності вони не здатні консолідувати зусилля суспільства для створення нового соціального формату, усе більше маргіналізуючись як у випадку успіху демократичного транзиту, так і при зміцненні в суспільстві авторитарних тенденцій.

З іншого боку, в культурно розколотому суспільстві формується потреба лідера загальнонаціонального масштабу, спроможного зняти культурні суперечності, інтегрувати субкультурні шари, виробити спільну волю, цілі і змісти, що життєво необхідно в умовах утвердження державного суверенітету і консолідації суспільства. У цій ситуації державний лідер не тільки має персоніфікувати нову незалежну державу, але й бути носієм нової ціннісної парадигми, „національної ідеї". Артикуляція, наприклад, В. Путіним ідеї „збирання земель" істотно зміцнила його політичний авторитет.

Культурним травмам властивий чітко виражений синдром недовіри, який обумовлює в суспільстві низький рівень соціального капіталу, загальне розчарування в політиці й політиках, політичну пасивність населення.

Відновлення довіри в умовах транзиту досягається двома способами. З одного боку, через зростання авторитету харизматичного лідера, як це сталося в пострадянській Білорусі, одним з наслідків чого стало підвищення довіри до органів державної влади. Результати соціологічних досліджень, проведених НІСЕПІ (2008 р.) свідчать, що найбільшою довірою в білоруському суспільстві користується православна церква - 63,7 % опитаних. Далі на перший план виходять такі державні інститути, як армія - 55,6 %, президент - 47,3 %, суди - 45,3 %, уряд - 43,7 %, КДБ - 38,1 %, місцеві ради депутатів - 36,7 %, місцеві виконкоми - 35,4 %, Національні Збори - 34,7 %. Католицькій церкві довіряють 37,4 % респондентів, опозиційним політичним партіям - 18,3 %. [6, с. 23]. З іншого боку, відновлення довіри досягається шляхом відродження традиційного для даної держави історико-культурного типу політичного лідерства, що неминуче призводить до підвищення авторитету влади і владців.

Низький рівень соціального капіталу в Україні певною мірою обумовлюється тим, що тут не вдалося знайти оптимальної моделі лідерства, яка б відповідала панівним культурним парадигмам. Внаслідок цього рівень довіри до політиків і політичних інститутів рідко перевищує 30 %. Це свідчить про високий ступінь відчуження всієї системи державної

політичні інститути і процеси

влади, політичного класу від суспільства, що загрожує реальними і потенційними конфліктами [7].

Причин низького рівня довіри до органів державної влади за великим рахунком налічується три: (1) населенню Білорусі, Росії й України властива упевненість в егоїстичній мотивації владців; (2) громадяни переконані в облудності й аморальності політичних діячів; (3) громадяни переконані, що органи державної влади тотально корумповані.

Культурна травма супроводжується загальним „занепадом моралі", аморальністю соціальної практики, утвердженням того, що деякі автори називають „цинічною політичною культурою", яка існує „по той бік добра і зла". Звідси поява низки політичних лідерів загальнонаціонального і локального масштабу, які не приховують своєї алергії на моральні норми і принципи і вибудовують свою політичну діяльність за законами шоу-індустрії і скандалу, що обумовлюється розмитістю, невизначеністю ціннісних орієнтацій громадян транзитних держав. Прикладом може бути В. Жириновський, політична практика якого не відповідає жодним критеріям навіть буденної моралі. Крім цього, при загостренні соціально-економічних проблем діяльність лідера оцінюється, в першу чергу, не за критерієм відповідності тим чи іншим цінностям, а за ефективністю чи неефективністю здійснюваної ним соціально-економічної політики.

Можна припустити, що лідери нових держав мають позитивну моральну мотивацію, виражену в прагненні залагодити негаразди знедоленого народу, як це було властиво, за твердженням М. Бердяєва, революційним лідерам пролетарського перевороту в Росії. Однак через те, що переважна більшість із них припускає використання будь-яких засобів для досягнення своєї шляхетної мети, вступає в дію закон „тиранії засобів", який передбачає, що „засоби" самі формулюють і реалізують власні цілі, позбавляючи тим самим політичну практику лідерів чітких моральних орієнтирів.

На перший погляд, таке твердження суперечить позиції української дослідниці Г. Зеленько, яка вважає, що на певному етапі демократичного транзиту (фаза демократизації) народжується попит на „моральних лідерів", „лідерів-інтелігентів", які очолили антиавторитарні „оксамитові революції" [8, с. 139]. Така суперечливість, однак, знімається її вказівкою на те, що моральне лідерство характерне лише для країн ЦСЄ, у яких історично домінують культурні імперативи, згідно з якими безумовним є не тільки соціальний, але й моральний контракт між лідером та його послідовниками. Що ж стосується країн СНД, то в них систему влади форматували вихідці з старої номенклатури, котрі зроду не дослухалися до голосу моралі.

Крім цього, внаслідок складності проблем, що постали перед суспільством, і загострення широкої гами соціально-економічних суперечностей, на перший план у діяльності лідера в країнах транзиту вийшов менеджерський компонент, формуючи попит на „лідера-

менеджера", лідера-„міцного господарника". Навіть політична харизма, властива, наприклад, білоруському президентові О. Лукашенку, потребує її підкріплення демонстрацією якостей справжнього хазяїна (президент на полях, фермах, заводах, у лікарнях тощо).

Культурна травма супроводжується кризою різних форм соціальної ідентичності. Особливої гостроти набуває ідентичність національна, оскільки людині, яка живе в умовах пострадянського транзиту, найчастіше важко віднести себе до якоїсь національно-етнічної групи. У її особистості конкурують радянська, європейська, етнічна, локальна (місцева) ідентичності. Залежно від того, яка ідентичність стає домінуючою, вирішується питання на користь вибору того чи іншого варіанту транзиту. Труднощі, невизначеність національної ідентифікації, що породжують невисокий рівень національної самосвідомості, приводять до влади політиків (Б. Єльцин, Л. Кучма, П. Лучинський та ін.), для яких завдання національного відродження не є пріоритетними. У свою чергу русофільські настрої в сучасній Білорусі сприяли приходу до влади О. Лукашенка, який артикулював тезу, що „білоруси - це росіяни, але зі знаком якості". І справді, рівень національної самосвідомості білорусів досить низький: тільки 35,0 % опитаних вважають, що „білоруси - особлива, самостійна нація", тоді як 55,8 % думають, що білоруси – „частина російського народу". Соціологи зафіксували ще й те, що значна частина білорусів ідентифікує себе з радянським народом [9, с. 149].

У Росії ситуація інша. Як відзначають дослідники, з ряду позицій націоналістичним поглядам симпатизує 60 – 75 % росіян. І це не могло не породжувати орієнтацію на сильного лідера, властиву для російської політичної традиції.

Що ж стосується України, то, як показують соціологічні опитування, в останні роки в масовій свідомості громадян посилювалися настановлення на національний ізоляціонізм і відособленість. Однак дослідники, зокрема О. Дергачов, вказують на незавершеність в Україні національної самоідентифікації. „Самоідентифікація українських громадян, їхні ціннісні уявлення відрізняються від уявлень більшості європейців. Вона має перехідний характер і не відзначається очевидним напрямом еволюції... Цей процес перебуває переважно під впливом євразійської суспільно-політичної традиції... За результатами соціологічного опитування 2005 р., тільки 54,8 % респондентів сприймають себе насамперед громадянами України... Близько половини громадян України підтримують ідею подвійного громадянства" [10, с. 33]. Такий рівень національної самосвідомості та його відірваність від європейських соціальних коренів істотно заважають формуванню демократичного типу лідера європейського зразка, обтяжуючи політичну діяльність В. Ющенка нераціональністю дій, Ю. Тимошенко - популізмом, В. Януковича - авторитаризмом.

Культурна травма викликає руйнування не лише культурної ідентичності, але й соціальної, пов'язаної зі скасуванням колишніх

політичні інститути і процеси

соціальних статусів і ролей. Людина епохи транзиту не може чітко віднести себе до будь-якої соціальної спільноти, що викликає почуття соціального мазохізму, слабкості, безпорадності. Такий внутрішній дискомфорт долається за допомогою звертання до постаті сильного лідера, який має ознаки „Батька нації". Такий соціальний попит властивий, щоправда, у різній мірі, і білоруському, і російському, і українському суспільству.

Культурна травма обумовлює формування похмурого погляду на майбутнє, викликає жаль за минулим, у нашому випадку – за радянським. В результаті народжується соціальний попит на лідерів комуністичного і соціалістичного гатунку, на авторитарні моделі управління, прокомуністичну риторику лідерів різного політичного спектра, що можна помітити в новітній історії і України, і Росії, і Молдови, і Білорусі.

Культурна травма породжує у основних політичних акторів двополюсне, „маніхейське" світосприймання. На першому етапі (фаза лібералізації) - це протиставлення комуністичної й антикомуністичної доктрин і практик. Потім утверджується перехід до переважно плюралістичного світосприймання, що природно формує соціальне замовлення на лідера консенсного, демократичного типу. Утвердженню цього типу сприяє й те, що серед моделей транзиту на пострадянському просторі домінують „пактові моделі", що припускають досягнення згоди, компромісу серед елітних сторін, що домовляються.

Культурна травма в умовах транзиту супроводжується слабким представленням у свідомості соціальних мас, політичної еліти демократичних цінностей. Результати соціологічних опитувань свідчать, що демократичні цінності мало хвилюють середньостатистичного громадянина України, і що українці можуть легко відмовитися від демократичних інститутів і погодитися на нерепресивний авторитаризм для „наведення порядку", підвищення рівня життя й соціальних гарантій, оскільки в країні існує авторитарно-пристосовницький тип соціального характеру маси, яка припускає гіпертрофічну роль панівної еліти, лідерів [11. с. 87].

Ще більшою мірою відчуження від демократичних цінностей властиве Білорусі і Росії, що не може не породжувати в системі політичного лідерства тренд до авторитаризму. Однак в цілому при всіх вадах рівень засвоєння цінностей демократії в Україні вищий, ніж у Росії і Білорусі. Так, якщо в Україні на запитання, чи має їхня країна йти тим же шляхом, що й західні країни, відповідають ствердно 44,8 % жителів, то в Білорусі - 39,6 %, а в Росії - 24,7 % (у Польщі 81,3 %, в Угорщині - 88,1 %) [12, с. 87].

Своєрідним лакмусовим папірцем виміру рівня демократичності суспільства є ступінь соціальної активності населення.

Рівень такої активності в сучасних Білорусі, Росії та в Україні невисокий. Пояснюється це, в першу чергу, невпевністю громадян у своїх можливостях змінити соціополітичні обставини життя, що виражається, зокрема, у

позиції, що від простої людини нічого або мало що залежить. Соціологічні опитування в Білорусі, Україні та Росії зафіксували досить характерний соціологічний факт: число громадян, які вважають, що від їх особистих зусиль залежить хід політичних процесів у країні, не перевищував 10 % [9, с. 154]. Така ситуація сприяє: (1) зростанню патерналістських настроїв у суспільстві, у класичному варіанті представлених у Білорусі й Росії; (2) слабкому впливу на нього інститутів громадянського суспільства; (3) цілковитій невипрацюваності реформістської або ж революційної моделі транзиту.

Є два основні способи подолання культурної травми. Один з них — феномен світової соціалізації, що передбачає активну, часто некритичну орієнтацію транзитної держави на певні світові моделі. Що стосується європейських посткомуністичних держав СНД, то найпопулярніша „модель" представлена тут трансформацією суспільства на основі „західних зразків", включаючи й режим „демократичного прориву", що продукує менеджерський тип політичного лідерства, націлений на формування консолідованої демократії і заперечення авторитаризму й популізму.

Важливим соціалізатором на теренах східнослов'янської цивілізації є також Росія, в цілому „російський світ", які виходять з того, що російському соціуму за політико-культурними уявленнями протипоказана західна демократична модель політичного лідерства, оскільки природним для Росії є авторитарне політичне лідерство, похідне від „авторитарно-договірної, авторитарно-утилітарної та авторитарно-патріархальної його форм, що утвердилися ще в середні століття", які виражали „історичні елементи російської культури, способу життя, національні російські звичаї" [13, с. 13, 620]. Ця модель лідерства є складовою системи „російської влади", представленої „у самодержавстві (від великокнязівського до президентського), у прагненні до максимальної централізації, зосередження влади й контролю над ресурсами, звичці робити ставку на примус і насильство" [14, с. 8]. Оскільки „російський дух" досить потужно представлений у соціокультурному просторі Білорусі, Росії, в анклаві Наддністрянщини, то очевидно, що в них політичний лідер у тому чи іншому ступені відтворює риси самодержця. У цьому випадку демократичний транзит дотримується „стратегії тривалого шляху".

Другий спосіб подолання культурної травми - використання, якщо застосовувати термінологію П. Штомпки, „фонду успадкованих культурних ресурсів". Чим глибше вкорінене суспільство в певний цивілізаційний простір, тим більше воно прагне запозичити відповідні йому моделі політичного лідерства, особливо в умовах соціальної аномії та політичної кризи. У ситуаціях, коли в суспільній свідомості цивілізаційна парадигма є чітко визначеною, то актуалізується певний, відповідний їй образ політичного лідера. Коли ж очевидним є цивілізаційний розкол, як це спостерігається нині в Україні, то в політичному просторі не існує

політичні інститути і процеси

домінуючої моделі лідерства. З одного боку, кожна з цивілізацій (західна і слов'янська) має свого лідера (відповідно, В. Ющенка та В. Януковича). З іншого боку, глава української держави може дотримуватися у своїй діяльності імперативів обох цивілізацій, що продемонструвало президентство Л. Кучми. „На випадок, якщо доводиться обирати між Сходом і Заходом, між Росією й НАТО, між православ'ям і католицизмом, між сербами й Косовом, в Україні є два Леоніди Кучми. Іншими словами, український президент розколотий – так, як розколота вся Україна протягом кількох століть своєї історії" [15, с. 48].

У цій ситуації в країні виникає гостра потреба політико-культурного інтегратора, спроможного склеїти ці дві половини розколу. Сьогодні найбільші шанси зробити це має Ю. Тимошенко, політичні симпатії до якої очевидні на Заході й у Центрі України. З огляду на її ймовірну підтримку на пост глави держави з боку Росії, то можна припустити, що в неї є шанс зміцнити свої позиції на Сході та Південному Сході країни.

Схожа ситуація склалася й у Білорусі, де О. Лукашенко персоніфікував рух у минуле (радянське) і на Схід, версію якого поділяла більшість білорусів. У свою чергу, лідери білоруської опозиції представляли варіант „інтеграції в Європу", яких підтримувала й підтримує майже третина населення. Нині в Білорусі немає політичного лідера, який зняв би ці політико-ідеологічні та геополітичні розбіжності.

Слід враховувати також, що крім культурної травми на політичне лідерство в умовах посткомуністичного транзиту істотно впливає своєрідне накладення процесів періоду модерну і постмодерну. Як відзначає український соціолог С. Катаєв, „не вирішивши усіх проблем модернізації, країна в деяких аспектах перейшла до вирішення завдань постмодернізації" [16, с. 78].

Для модерну характерна поява нової якості людської особистості - вільної, відповідальної, самостійної, раціонально мислячої, а також автономних асоціацій таких особистостей, які утворюють національну державу, ринкову економіку, структури громадянського суспільства. У політиці такі особистості діють, керуючись раціоналізованими ідеологічними міркуваннями й усвідомленими матеріальними інтересами. Утворюється політичний ринок, на якому політичні лідери репрезентують певні політичні проекти, остаточний вердикт щодо яких виносять виборці. Очевидно, однак, що в країнах СНД такі особистості можуть з'явитися ще не скоро.

На процеси модернізації накладається парадигма постмодерну, Найважливішими симптомами постмодерністського мислення є невизначеність смислів, смислова розірваність, алогічність, що переходять в абсурд. Відтак державні лідери та їх послідовники не мають стійких ціннісно-ідеологічних орієнтацій. У фокусі ідентифікацій, що відбуваються у їх межах, містяться не стільки цінності, ідеології, скільки імідж лідера, тобто набір штучно сконструйованих і почасти випадкових особистісних

характеристик, а також сукупність ідеологем, „тверджень, прийнятих на віру, без додаткових доказів і логічних аргументів", та ідеологемних полів, до яких „входять символічно-функціональні постаті й соціальні ідоли" [17, с. 13].

Слід враховувати й те, що в цих умовах посилюється риночність, ярмарковість, „порнографічність" культурних зразків, викликаних „повстанням мас" і посиленням ролі ЗМІ. Ціннісні орієнтації послідовників піддаються масовим політичним маніпуляціям, оскільки ізольована людина у світі, позбавленому чітких значеннєвих орієнтацій, прагне інтегруватися в політичне ціле, символізоване державним лідером, аж до персонально-політичної „ідоломанії". За цих обставин лідер за допомогою певних комунікаційних ресурсів може „задавати" послідовникам ззовні ціннісні орієнтири й програмувати їх діяльність у потрібному напрямі, оскільки „майже протягом всієї історії людства політичні границі забезпечувало домінування культури тих, хто мав владу... Зіткнення владних порядків було тотожним зіткненню культур... Протистояння культурі могло розглядатися як опір владі, як висловлення нелояльності" [18, с. 170]. Внаслідок цього лідери можуть проектувати й форматувати цінності тих, хто перебуває під контролем їх владного авторитету. В умовах транзиту для значних категорій населення лідер виступає в якості агента їх культурологічної та особистісної посттравматичної адаптації.

Панівні типи культури істотно вплинули на типи і формати формати політичного лідерства в країнах транзиту. Характерні для цього часу культурні травми й соціальні аномії сприяли утвердженню не тільки розмаїття форм політичного лідерства, але і його патологічних проявів. Домінування демократичної чи авторитарної моделі лідерства в тій чи іншій країні, так само, як і форма транзиту, значно залежать від панівної національної політичної культури, цінностей політичного класу, глибини культурної травми і швидкості її подолання, а також „фонду успадкованих ресурсів".

Література:

1. **Пригожин А. И.** Патологии политического лидерства в России // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 23 – 29.

2. **Соловьев А. И.** Политическая культура: к проблеме идентификации национальных моделей // Принципы и практика политических исследований. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 126 – 144.

3. **Капустин Б. Г.** Конец „транзитологии"? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6 – 26.

4. **Штомпка П.** Социальное изменение как травма. Статья первая // Социс. – 2001. – № 1. – С. 6 – 16.

5. **Рудич Ф.** Політичне лідерство на пострадянському просторі:

політичні інститути і процеси

методологічний контекст // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 5 – 14.

6. Мониторинг общественного мнения. Июнь – 2008 // Новости НИСЭПИ. – 2008. – № 2. – С. 3 – 50.

7. **Михальченко М.** Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 15 – 21; **Головатий М.** Політична еліта для сучасної України: регіональний і національний контекст // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 42 – 47 та ін.

8. **Зеленько Г.** Контексти політичного лідерства на постсоціалістичному просторі // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 109 – 117.

9. **Лысюк А. И.** Беларусь, Россия, Украина: потенциал конфликтности (попытка сравнительного анализа) // Украина: зона контрадикции. – Луганск: Знание, 2005. – С. 129 – 160.

10. **Дергачов О.** Політичне лідерство і моделювання національного розвитку // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 30 – 41.

11. **Новакова О.** Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 82 – 90.

12. **Лапкин В. В., Пантин В. И.** Восприятие западных институтов и ценностей в постсоветском пространстве: опыт Украины и России // Полис. –2004. – № 1. – С. 80 – 95.

13. **Слизовский Д. Е., Шуленина Н. В.** Политическое лидерство в России: история, опыт, проблемы. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 645 с.

14. **Дубовцев В. А., Розов Н. С.** Природа „русской власти": от метафор – к концепции // Полис. – 2007. – № 3. – С. 8 – 23.

15. **Гнатюк О.** Прощание с империей. Между Востоком и Западом // Перекрестки. – 2005. – № 1 – 2. – С. 37 – 97.

16. **Катаев С. Л.** Транзитивне суспільство як виклик сучасності // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Матеріали 7-ої Міжнародної науково-методичної конференції. – Харків, 2001. – С. 75 – 81.

17. **Падгол В.** Структура таталітарнага менталітэту беларусау як носьбіт асноуных формау нацыянальнай ідэі // Грамадзянская альтэрнатыва. – 1999. – № 1. – С. 11 – 27.

18. **Бреский О.** География Восточной Европы: пространство Пограничья // Перекрестки. – 2005. – № 1 – 2. – С. 168 – 186.